

УДК:811.1

Юлдуз ЗИЯЕВА,
ТДЎТА ўқитувчиси
E-mail: ziyayevayulduz@navoiy-uni-uz

ЎзДЖТУ профессори, ф.ф.д. Г. Халлиеванинг тақризи асосида

“САРОБ” РОМАНИДА “ОШИҚ-МАЪШУҚА-РАҚИБ” ОБРАЗИ

Аннотация

Эпик тафаккурдаги катта жанрларни бирлаштириб турувчи назарий компонент образлар тизими ҳисобланади. Роман ана шундай катта жанрлар қаторида бадиий адабиётда ҳаракат қилади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб роман жанрининг образлар тизимини жанр контекстида ўрганиш долзарблик касб этади. Мақолада Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романида тарихий-анъанавий “ошиқ-маъшуқа-рақиб” образининг анъанавий ҳамда жаҳон романчилиги таъсири умумлашган ҳолда яратилгани, шунингдек, роман сюжетида “учрашув”, “айрилиқ”, “висол” мотивлари тадқиқ этилган. **Калит сўзлар:** Тарихий-анъанавий образ, “ошиқ-маъшуқа-рақиб”, “учрашув”, “айрилиқ”, “висол” мотивлари, образ яратиш моҳорати, психологик тасвир.

ОБРАЗ «ВЛЮБЛЕННЫЙ-ЛЮБИТЕЛЬ-СОПЕРНИК» В РОМАНЕ «САРОБ»

Аннотация

Теоретическим компонентом, объединяющим основные жанры эпической мысли, является система образов. Роман работает в художественной литературе среди таких больших жанров. Исходя из этой точки зрения, представляется актуальным изучение образной системы романного жанра в жанровом контексте. В статье историко-традиционный образ «любовника-любownika-соперника» в романе Абдуллы Каххора «Мираж» создан путем обобщения влияния традиционного и мирового романизма, а также «встречи», «разлуки», «визуальной Исследования мотивы в сюжете романа.

Основные слова и выражения: историко-традиционный образ, «любовник-любownik-соперник», «встреча», «разлука», «визуальные» мотивы, мастерство создания образа, психологический образ.

IMAGE OF “LADY-LOVE, SUITOR, RIVAL” IN THE NOVEL “SAROB”

Abstract

The theoretical component that unites the major genres of epic thought is the system of images. The novel works in fiction among such large genres. Based on this point of view, it is important to study the image system of the novel genre in the context of the genre. The paper examines the creation of the historical-traditional “lady-love, suitor, rival” image in Abdulla Qahhor’s novel “Sarob” under the influence of national and world novels. Furthermore, the motifs of “date”, “separation”, and “reunion” are explored in the plot of the novel.

Key words: Historical-traditional image, “lady-love, suitor, rival”, “date”, “separation”, and “reunion” motifs, characterization skill, psychological image.

Кириш. Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романи совет мафкураси ҳукмронлик қилган 30-йилларда яратилиб, бир қанча танқидларга учраган мураккаб асар ҳисобланади. Романдаги “ошиқ-маъшуқа-рақиб” образлар тизимининг такомилли бевосита анъанавийликдан чекиниб фарб тамойиллари бўйича кўзга ташланади. 30-йилларда синфийлик зўр бериб тикиштирилаётган ва асар марказига ишчилар синфига мансуб “совет кишиси”ни олиб кириш мажбурий эди. Албатта, бу талаблардан четга чиққан асарлар каттик танқид остига олиниб, кераксиз асарлар қаторидан жой олган.

Мавзуга онд адабиётлар таҳлили. Абдулла Қаҳҳорнинг образ яратиш моҳорати ҳам кўп бора Саидий атрофида танқидга учраган. Саидий асар марказига олиб чиқилган ошиқ образи.

Айтиб ўтганимиздек, Саидий совет тузумида яшаган синфийлик қарор топган давр одами. Унда ижтимоий тузумнинг излари бўлиши табиий. Саидий образи анча мураккаб. Чунки Абдулла Қаҳҳор Саидийга муайян вазифани юкламайди, у замонга мослашишга, ўзини топишга уринаётган одам. Абдулла Қаҳҳорнинг ўзи асар ҳақида суҳбатлардан бирида муносабат билдирган: “Кейинроқ, 1965-йили бир даврада адиб “Сароб” романи муносабати билан берилган саволга: “Танқид шу пайтга

қадар “Сароб”дан нуқул сиёсат излади. Романдаги одамларнинг дарди-дунёсини, оҳ-у зорини эшитадиган бир азамат топилмади” [2]. “Сароб” романидаги учликни талқин қилишда ҳам адибнинг нуқтаи назарини ҳисобга олишимиз керак. Романда ошиқ ва маъшуканинг дарди дунёси зиддият, қарама-қаршилик, номақбул мақсадларни кўзлаши бевосита синфийлик таъсиридан келиб чиқади.

Аввало, ошиқ, маъшуқа ва рақибнинг позициясини белгилаб олишимиз зарур. Ошиқ – Саидий, маъшуқа – Муниҳон, рақиб – ижтимоий-сиёсий тузум. Ижтимоий-сиёсий тузумнинг рамзийлашган рақиб сифатида ошиқ ва маъшуқага таъсири турли қарашларга эга бўлган қаҳрамонлар орқали берилади. Саидий ва Муниҳоннинг битта синфдан эмаслиги, ошиқнинг маъшуқа доирасига киришга интилиши, маъшуқа назарида энг юқори поғонадаги эркак сифатида қалбни забт этишга уринишга олиб келади. Шу жиҳатдан Саидий Муниҳон мансуб бой қатламга яқинлашиш учун нотўғри йўл, одамларни танлайди. Саидий йўлсизликдан йўлини топишга ҳаракат қилаётган, мақсадига етиш учун турли жамоа ва муҳитга ўзини урган одам. Саидий салбий қучларга эмас, аввало, ўзига қарши курашиши билан бошқа ошиқлардан фарқланади. “Сароб”даги ошиқнинг характерли жиҳати, ижобий фазилатлардан кўра салбий

жиҳатлари кўплиги салбий фикрлаши, ҳар имкониятдан ўзини топишга интилишида кўринади. “Ҳар ҳолда ёзувчининг мақсади Саидий образи орқали ижобий қаҳрамон – совет кишининг образини яратиш эмас, совет кишиси бўла олмаган шахснинг инқирозини кўрсатиш эди. Шунинг учун ҳам Саидий йиллар давомида турли талқинларнинг объектига айланиб келди” [3]. Саидий образида жаҳон романчилиги таъсири сезилади. Биринчи, навбатда ошиққа хос руҳониятнинг йўқлиги бу образнинг ғарбдан кўчганлигига ишора. Шарқ адабиётида мукаммал ошиқлар атрофидаги ёвуз кучларга қарши курашади. Саидийда эса ич-ичидан емирилган жамиятга қарши курашишга ҳам, унинг вақилига айланишга ҳам рағбат йўқ. Саидийнинг ички психологик ҳолатини тасвирлаш орқали айни камчилик очик-ойдин кўрсатилган. Шўравий ҳукумат таъсирида яшаган Саидий руҳиятида ёлғизлик, истеъдодини тўғри йўналтира олмаслик, ўзи мансуб жамиятга сиғмаслик ҳолати кузатилади. Саидийнинг муҳитга мослаша олмаслиги Шариф, Эҳсон билан муносабатида кўринади. Саидийдаги руҳий эврилиш Шариф ва Эҳсон кабилардан узоқлашиб ўзига мос муҳит кидиришга олиб келади. Саидий фикрлаши, ижодий фаолиятида Муниҳон, яъни маъшуқа муҳим ўрин тутайди. Саидий ва Муниҳоннинг бир-бирига кўнгил қўйишида ҳам худбинлик, ўзини ўйлаш, қаҳрамонга айланиш орқали муносабатларни асослашга интилиш бор.

Тадиқот методологияси. Роман учлик тизимида “илк учрашув”, “айрилиқ”, “висол” мотивлари ҳам ўзгарган. Романида ошиқ ва маъшуканинг университет эшиги олдидаги “илк учрашув”ида Саидийнинг ички олами “Шу қизнинг бошига бир фалокат тушса-да, кутқарадиган киши ягона мен бўлсам” [1]. деган ўй-фикри орқали берилади. Саидийдаги худбинлик Муниҳонни кўргандаёқ ўз ниятидан қайтиши, университетда ўқимаслик фикри ўрнида ўқиш нияти пайдо бўлиб қолишида кўринади. Муниҳоннинг “Сайфийни биласизми?” сўровини ҳам “Бунинг ҳуснигина эмас, хатто кийган кийими мўжиза-ку, нега менинг отимни билади, нега яна ўзини паст олган товуш билан сўрайди?” [1]. деб адаштириши Саидийнинг характери очиқ беради. Саидий шу жиҳатдан ўзини биринчи ўринга қўядиган, воқеаларни ўз истакларига бўйсундиришни, мослаштиришни хоҳлайдиган инсон эканлиги билан ажралиб туради. Илк таассурот Саидий образида кейинчалик жамият билан бўлган муносабатда очилиб боради. У ўзи мансуб совет жамиятига мослашолмайди, атрофидаги одамларни ўз истакларига қараб танлашга уриниши, дўстлари билан алоқани узиши, янги одамлар билан муносабат ўрнатиши ҳам унга хос характер хусусиятидан келиб чиқиб белгиланади.

“Айрилиқ” мотиви романда ошиқ ва маъшуканинг ўз истаклари, мукаммал бахтни кидириши, мукаммал бахтни эса пул бор жойда кўришидан келиб чиқади. Муниҳоннинг танлови Мухторхон кўримсиз, лекин пулдор одам, Саидий эса Муниҳонга етишиш йўлини шон-шухрат орқали топмоқчи, бунга эса Муродхўжа домла хонадонига яқинлашиш орқали эришмоқчи бўлади. Ташқи хунуклик маънавий хунуклик олдида ҳеч нарса эмаслиги Сорахон образи орқали очиқ берилган. Сорахон ташқи кўринишда ҳам, маънавий баҳсада ҳам Саидийга ёт эди. Саидий ва Муниҳоннинг ҳамфикрлигининг жамиятдаги синфийлик қараши орқали узилиши улар мансуб доиранинг ижтимоий-руҳий таъсирида содир бўлди. У.Норматов шундай ёзади: “Романда Саидий билан Муниҳонни ҳалокатга олиб келган руҳий маънавий омиллар, жумладан, улар табиатида хос худбинлик, шахсиятпарастлик, шухратпарастлик ҳақида кўп ёзилди. Бунинг учун муайян асослар бор, албатта. Етакчи

қаҳрамонлар, биринчи галда, Саидий характери, руҳияти, хатти-ҳаракатлари, қисмати синчиклаб кузатилса, табиатида хос энг характерли жиҳат унда қатъият, сабот, “шахси бутунлик”, мустакил фикрлаш ва иш тутишнинг етишмаслигида эканига иқдор бўласиз”[2].

Саидий ўзи мансуб доирани ўзгартириб боради. Саидийнинг дунёқарашини ўзгартириб университетга киришга руҳлантирган Эҳсон – энг яқин дўстларидан бири. Лекин Саидий почтаси Муҳаммадражаб таъсиридан чиқиб кетгандек, Эҳсон доирасидан ҳам аста-секин узоқлашади. Саидий ҳамсуҳбатларининг алмаштириб туриши, ўзини топиши мумкин бўлган янги доирага интилиши маъшуқа билан бўлган муносабатида ҳам акс этади. Саидий ёлғизликка ўчлиги, одамовилиги, кўрслиги бевоқифа муҳит таъсири билан боғлиқ. Саидийнинг шахсий-оилавий ҳаётида ҳам бир қанча оғриқли нукталар бор: отасининг ўзини ўлдириши, онасининг эрта вафот этиши, почтаси хонадонидан ҳайдалиши, онасининг касалманд бўлиб қолиши унинг тақдирида, характерида из қолдиради, албатта. Ошиқнинг бундай хусусиятлари Ғарб аъналарига бўйсунди. Шафринга нисбатан муносабатида Саидийнинг руҳий ҳолати кўринади. “Шундай ҳам бетамиз одам бўладими, кўрдинги, сени хушламаётирман, чик кет...” [1]. Саидийдаги ёлғизлик фақат Муниҳон билан суҳбатлашганигина инкор қилмайди. Ошиқ ва маъшуқа ўртасидаги муносабат бир-бирига маънавий эҳтиёж ўлароқ керак эди, десак тўғри бўлади.

Саидийнинг адабиёт соҳасига, яъни кейинги доирага ўтишига ҳаммақтаби Улфат сабабчи бўлади. Саидий энди шеър ёзиш, асар яратиш орқали ёзувчи бўлишни кўзлайди. Умуман, Саидийдаги беқарорлик юқори поғонага чиқишга йўл кидириш билан боғлиқ. Улфатнинг доирасида Аббосхон кабиларни топади. Саидийнинг шеър ёзишига яна бир сабаб рашк. Муниҳоннинг Улфат билан танишлиги Саидийни ҳам унинг йўлидан юришга йўналтиради. Саидий Муниҳон туфайли университетда ўқишга қарор қилди, адабиёт оламига ҳам Муниҳонга ошно бўлиш учун кирди. Аббосхон, Салимхон, Муродхўжа домлар доирасига кириб, қаҳрамонлик кўрсатишга уриниш ўзини оқламайди. Ошиқнинг ўзлигини топа олмаслиги “висол” мотиви ғарб аъналарига мос равишда асардан тушиб қолишига замин бўлди.

Саидий иш борасидаги катта-катта ниятлари амалга ошмагани ва бунинг қамига оилавий бахтсизлик сабаб ўзининг ҳаётини саробдек кўрди. Ҳаётда яшайдан мақсадни йўқотгач, ўз-ўзини ўлимга маҳкум қилади. “Ҳаёт жомини кўтардинг, унинг шарбатини таътиб кўрдинг, шунақа, ичган сайин тагидан тахири чиқа беради. Бас, энди, ҳаёт бозоридан харид қилиб бўлдинг, энди бемаҳалга қолмасдан қайт! Бемаҳалга қолсанг қувғин ейсан. Асалдан тортиб майгача ҳаммасини таътиб кўргансан, ҳаммасидан тўйгансан. Шу томоғингдан бир қултум май ўтди нима бўлди-ю, миллион шиша май ўтди нима бўлди! Сени уч кун ортиқроқ умр кўришга мажбур қиладиган нима қолди! Шундай экан нима қилиб ўтирибсан, тур тезроқ!”[1].

Саидийнинг психологик ҳолати ўзини йўқ қилишга ундайди. У бутун умр ўзи ишонган, эътиқод қўйган маслаги саробдан иборат эканлигини англаб қолиши ҳалок бўлади. “Лекин гулхан унинг кўз ўнгидан кетмас эди. Гулхан, ҳақиқий гулхан ловуллаб, учқунлар сочиб ёнмоқда. Аммо бу гулхан Муниҳон, оламшумул адаблик, водийга солинадиган қаср ва қасрнинг устида хилпираб турган қўқ байроқ сингари узоқда бир сароб бўлиб қолди. Саидий ўзини қор қўмаётганини, оёғида бошланган қарахтлик аста-секин бошигача етганини аниқ билди ва хушидан кетди”[1].

Хулоса ва таклифлар. Кўриниб турибдики, романда инсон фожиаси муҳит таъсирида шаклланган психологик ҳолат, маънавий йўқотиш натижасида юзага келади. Бунда замон ва шу замон одамларига хос хусусиятлар бевосита асар қаҳрамонларига таъсир қилиб секин-аста ўз домига тортиб кетган.

Совет даври адабиётида “ошиқ-маъшуқа-рақиб” учлик тизими синфийлик асосида талкин қилинди. Ошиқ ва маъшуқа камбағал табақадан эканлиги уларни бирлаштириб, синфийликка қарши фаол курашга чорлади.

Рақибнинг бой табақадан чиққанлиги ошиқ билан қарама-қаршилиқнинг асоси сифатида берилади.

Умуман олганда, ўзбек мумтоз ва замонавий ўзбек адабиётида тарихий-анъанавий “ошиқ-маъшуқа-рақиб” учлик тизими бир қадар тарихий босқичларни босиб ўтиб, мустақиллик даври романларига анъанавий образ сифатида ўтишига замин бўлди. Ушбу учликнинг мустақиллик даври романларида ҳам анъанавий ҳам жаҳон романчилиги таъсирида сентизлашиб, бадий асар контекстида тизим сифатида ўз аксини топди.

АДАБИЁТЛАР

1. Қаҳҳор А. Сароб. – Т.: “Қалдирғоч нашриёти”, 2019.
2. Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари (Рус тилидан У.Жўрақулов таржимаси) –Тошкент: Akademnashr, 2015. 280-б.
3. Норматов У. Мафқуравий-сиёсий тазйиқ ва истеъдод кудрати/Устоз ибрати. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007.
4. Ҳамроқулова Х. Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романида шахс фожиаси талқини. Т.: 2014.
5. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги ММИУ, 2015.